

ISSN: 2146-1961

Özdemir Çiçeklitaş, G. & Özdemir, A. C. (2023). Hititlerde Bir Salgın Hastalık Örneği: Veba, *International Journal of Eurasia Social Sciences (IJOESS)*, 14(52), 836-849.

DOI: <http://dx.doi.org/10.35826/ijoess.3280>

Makale Türü (ArticleType): Derleme Makale

HİTİTLERDE BİR SALGIN HASTALIK ÖRNEĞİ: VEBA

Güllühan ÖZDEMİR ÇİÇEKLİTAŞ

Doktora Öğrencisi, Gazi Üniversitesi, Ankara, Türkiye, gozdemirciceklitas@gmail.com

ORCID:0000-0002-7443-152X

Arif Celal ÖZDEMİR

Doktora Öğrencisi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Konya, Türkiye, ozdemirarif03@gmail.com

ORCID:0000-0003-4979-270X

Gönderim tarihi: 01.02.2023

Kabul tarihi: 18.05.2023

Yayım tarihi: 01.06.2023

Öz

Salgın, toplumlar üzerinde derin etkiler bırakan ve hızla yayılan bulaşıcı enfeksiyonel hastalıklardır. Eski Çağ'da Sümer, Asur ve Mısır gibi uygarlıklarda görülen salgın hastalıklar, Hitit toplumunda geniş kitlelere yayılarak insan hayatını önemli ölçüde etkilemiştir. II. Murşili'nin salgına karşı yazdığı Veba Duaları; hastalığın ortaya çıkışı ve süreci hakkında bilgi veren en önemli kaynaktır. Bu dualarda II. Murşili, tanrılara yakarıta bulunarak hastalığın ülkeden uzaklaştırılmasını istemektedir. Hititler, salgınları dini nedenlere dayandırdıkları için hastalığı tıbbi bir tedavi yöntemiyle değil dini ritüeller ile önlemeye çalışmıştır. Hastalıkları din ile bağdaştırma inancı, salgının halk arasında daha hızlı yayılmasına ve uzun süreli olmasına neden olmuştur. İlk kez Hitit Kralı I. Şuppiluliuma döneminde ortaya çıkan ve kitlesel ölümlere neden olan bu hastalık, Hitit kaynaklarında henkan/hinkan şeklinde geçmektedir. Henkan kelimesi ise ölümcül hastalık veya veba anlamına gelmektedir. II. Murşili döneminde önemli bir yayılma hızına ulaşan veba salgını, ülkede yirmi yıl gibi uzun bir süre etkisini göstermiştir. II. Murşili döneminden sonra ise kaynaklarda salgın ile ilgili bir bilgiye rastlanmamıştır. Bu durum da hastalığın II. Murşili dönemiyle birlikte ülkeyi terk ettiğini düşündürmektedir. Yaşanan salgın hastalığın günümüzde bilinen veba ile aynı hastalık olup olmadığı ise bilinmemektedir. Fakat salgının ülkeye Mısırlı savaş esirleri tarafından getirildiği ihtimalinin güçlü olduğu kabul edilmektedir. Mısır'da yaşanan salgının belirtilerini değerlendirdiğimizde ise bölgede yaşanan hastalığın büyük olasılıkla veba olduğu düşünülmektedir. Bu bağlamda çalışmanın amacı; Mısır'da ve Hititlerde görülen salgının benzer ve farklı yönlerini ortaya koyarak hastalığın tanımlanması ile ilgili yeni bir bakış açısı oluşturmaktır. Konu ile ilgili yapılan araştırmaların sınırlı olması, çalışmanın literatüre katkısı bağlamında önem arz etmektedir.

Anahtar kelimeler: Hitit, veba, salgın, II. Murşili, hastalık.

EXAMPLE OF AN EPIDEMIC IN HITTITES: THE PLAGUE

ABSTRACT

Epidemics are contagious diseases that profoundly affect societies and spread rapidly. In ancient times, epidemic diseases in civilizations such as Sumer, Assyria, and Egypt spread to enormous masses in the Hittite society and significantly affected human life. The plague prayers written by Muršili II against the epidemic are essential sources that provide information about the emergence and process of the disease. In these prayers, Muršili II prays to the gods and wants the disease removed from the country. Because the Hittites based the epidemics on religious reasons, they tried to prevent the disease with religious rituals, not with a medical treatment method. The belief in associating diseases with religion caused the epidemic to spread faster and last longer. This disease, which first appeared during the reign of Hittite King Šuppiluliuma I and caused mass deaths, is referred to as *henkan/hinkan* in Hittite sources. The word *Henkan* means deadly disease or plague. The plague epidemic, which reached a significant rate of spread during the reign of Muršili II, had an extended period, such as twenty years in the country. After Muršili II, there was no information about the epidemic in the sources. This situation makes us think that the disease left the country during Muršili II. It is unknown whether the epidemic disease experienced is the same as the plague known today. However, the probability that the epidemic was brought to the country by Egyptian POWs is considered vital. When we evaluate the symptoms of the epidemic in Egypt, it is thought that the disease in the region is most likely a plague. In this context, the study aims to create a new perspective on the definition of the disease by revealing the similar and different aspects of the epidemic seen in Egypt and the Hittites. The limited number of studies on the subject is essential regarding the study's contribution to the literature.

Keywords: Hittite, plague, epidemic, Muršili II, disease.

GİRİŞ

İnsanlık tarihi, savaş, göç, kıtlık ve hastalık gibi birçok zorlukla doludur. Ancak bunların arasında en zorlayıcısı da hiç kuşku yok ki salgın hastalıklardır. İnsanoğlunun tarih boyunca mücadele ettiği salgın hastalıklar arasında en önemlilerinden biri Batı'da "plague/peste/pestis/black death"; İslam coğrafyasında "taûn"; Türklerde kıran veya ölet olarak adlandırılan veba hastalığıdır (Bayat, 2010: 266). Veba hastalığına kemirgenlerde yaşayan bir parazit olan *Yersinia pestis* (veya *Pasteurella pestis*) adında mikroorganizma neden olmaktadır. Bu mikroorganizma, enfekte olan kemirgenleri ısırarak pireler ile yayılmaktadır. İnsanlara bulaşan veba hastalığını çoğunlukla fareler özellikle de evlerde yaşayan kara fareler bulaştırmaktadır (Hays, 2009: 37-38). Veba hastalığı, insanlarda genel olarak hıyarcıklı veba ve akciğer vebası olmak üzere iki şekilde görülmektedir. Hıyarcıklı veba, enfeksiyon taşıyan bir pirenin ısırmasıyla vücutta enfeksiyon oluşmasının ardından hasta olan kişinin vücudunda şişlikler ve ateş belirtilerinin ortaya çıkmasıyla meydana gelmektedir. Akciğer vebası ise özellikle soğuk ile enfeksiyonun akciğerlere yerleşmesi ve akabinde hasta olan kişinin ağız ve burnundan kan gelmesi şeklinde oluşmaktadır (Nikiforuk, 2001: 71-72).

Eski Çağ'da veba hakkında ilk bilgiler Sümerler Dönemi'nde yazılan Gilgamesh Destan'ında yer almaktadır. Destanda (Maden, 2017:113):

"Sen Tanrıların en bilgisi, sen Yiğit, nasıl saldın Tufanı düşüncesizce? Suçu suç işleyene çektir, günahı günah işleyene çektir; öldürmenin ne gereği var onları? Bağışlayıcı ol, yok etme! Daha yeğdir bu Tufan'dan insanların aslanlarla yok edilmesi, daha yeğdir bu Tufan'dan insanların kurtlarla yok edilmesi, daha yeğdir bu Tufan'dan ülkenin kıtlıkla boşaltılması, daha yeğdir bu Tufan'dan Era'nın insanları kırıp geçirmesi!"

Metinde geçen "Era", Mezopotamya'da veba ve ölüm tanrısı olarak bilinir. Destanda yer alan ifadelerden ülkede ölümcül bir salgının yaşandığı anlaşılmaktadır. Bu salgın ile Era'nın ilişkilendirilmesi ise yaşanan salgının veba olabileceğini düşündürmektedir.

Tarihsel olarak en eski dini kayıtlardan biri olan Tevrat'ta, vebadan bahseden pek çok bilgiye rastlanmaktadır. Bu metinlerden birinde Firavun'un, İsrailoğulları ve Musa'nın Mısır'dan göç etmesine karşı çıkması sonucunda tanrının Mısır halkına on kez veba hastalığı gönderdiği yazılmaktadır. Mısır'da yaşanan veba salgınına çekirge ve kurbağa istilası da eklenmiş ve ülkede uzun süre ölüm ve kıtlık hüküm sürmüştür (Tekvin: Mısırdan Çıkış; Armstrong, 2018: 47). Bu olaydan anlaşılacağı üzere Mısırlılar, veba salgınına insanların yaptıkları yanlışlar sonucunda tanrının bir cezalandırma aracı olarak görmektedir. Nitekim ülkeye on kez gönderilen veba hastalığının da Firavun'un hatasında ısrar etmesinin bir cezası olarak yaşandığı düşünülmüştür.

Anadolu'da tarihi devirlerin başlangıcı olarak kabul edilen Asur Ticaret Kolonileri Devri'ne ait ticari vesikalar ve kişisel içerikli buluntular döneme ışık tutmaktadır. Buluntular arasında Koloni Devri'nde yaşanan salgına ilişkin belgeler de mevcuttur. Bu belgelerden biri olan Asurlu tüccar Aşşur-re'î ve oğlu Pilah-İstar ile ilgili bir mektupta salgından dolayı da olsa bahsedilmektedir. Pilah-İstar, babasının ölümünün ardından mektuplaştığı babasının ticari bağı olan kişilere Aşşur-re'î'nin veba salgınından sonra on yıl daha yaşadığını ve alacak-verecek konularının bu sürede çözülmesi mümkünken bunun bu sürede neden yapılmadığını sorarak sitem etmektedir (Çeçen,

1995: 53-56; Çeçen, 2020: 15; Çeçen & Kahya, 2021: 54). Veba salgını hakkında Koloni Devrine ilişkin bir diğer bilgi ise Piurushattum kentinde meydana gelen veba salgınının Asurlu tüccarlar tarafından bir tarihleme olarak kullanılmış olmasıdır. Kaniş Karumu Kararı niteliğinde olan belge, Ennum Aşşur ve Aşşur-masûi isimli iki tacir arasında geçen alacak-verecek ile ilgili bir konuyu içermektedir. Belgede geçen “veba salgını” ile birlikte, “kalayı dörder seqel üzerinden, kumaşları yarımşar minadan peşinat olarak veriyorlar” ibaresi, salgının Asurlu tacirleri Anadolu halkı kadar etkilediğini ve bu yüzden bu önemli olayı bir tarihleme olarak kullandıklarını göstermektedir (Çeçen, 1991: 55-59).

Anadolu coğrafyasında veba hastalığının varlığına ilişkin bir diğer kaynak ise Homeros’un İlyada Destanı’dır. Destanda Akhaların, Apollon rahibi olan Khryse’in kızı Krhryseis’i tutsak etmesinden bahsedilmektedir. Miken Kralı Agamemnon, rahibin kızını kendisi için tutmuştur. Bunun üzerine rahip, Apollon’dan kızını alan Akhalar’a veba göndermesini istemiştir. Agememnon kızı vermediği için Apollon’un veba okları birçok Akhalı’nın canını almıştır. Destana göre yaşanan bu felaket ve ısrarlar üzerine Agamemnon, rahibin kızını göndermiş ve ordusu bu hastalıktan kurtulmuştur (Homeros, 1993: 29; Kırca, 2016: 195).

Eski Çağ toplumlarının çoğunda görülen salgın hastalıklar, bir Anadolu toplumu olan Hititlerde de zuhur etmiştir. Hititler, yaşanan salgın hastalıkların insanların tanrıları ihmal etmeleri veya tanrılara karşı olan sorumluluklarını yerine getirmemelerinin cezası olduğuna inanmışlardır. Bu nedenle başlarına gelen bu felaketi fal aracılığıyla sorgulamışlardır. Tanrıları hoşnut etmek için ayinler düzenlenmiş ve tanrılara kurbanlar sunulmuştur. Yapılan bu dini ritüeller ile hastalığın son bulacağına inanılmıştır. Hititler, hastalıkların iyileşmesi için yalnızca ayin, büyü ve kurban sunma gibi dini ritüelleri değil bitkisel ilaç tedavisini de uygulamışlardır. Bu yüzden hastalıkları tedavi edecek olan hekimlerden ilaç yapımının yanı sıra büyü uygulamalarını da bilmeleri beklenmiştir. Ülkede bulunan hekimlerin hastalıkların tedavisinde yetersiz olması durumunda Babil ve Mısır gibi ülkelerden hekim çağrılarak hastalığa çare aranmıştır (Atakuman vd., 2006: 49).

Bu çalışmanın amacı; Antik Dönem’de Anadolu’da yaşayan Hititleri yirmi yıl boyunca etkileyen ve birçok insanın ölümü ile sonuçlanan salgın hastalığın nedenlerine ve sonuçlarına ilişkin genel bir perspektif sunmaktır. Döneme ait kaynaklarda salgın ile ilgili sınırlı bilgiler bulunduğundan salgının hangi hastalık ile ilgili olduğu hâlâ tartışmalıdır. Çalışmamız kapsamında incelenen yerli ve yabancı kaynaklar ile yapılan literatür taraması sonucunda bu salgına neden olan hastalığın tartışılması hedeflenmiştir.

Hitit Tıbbı

Hititçede “tıp” anlamını karşılayan bir sözcük bulunmamaktadır. Hititlerin bağlı oldukları Hint-Avrupa dilinde kökü “med” (ölçmek, ölçülü olmak) olan “medicina, medicus, medicine” sözcüklerinin Hititçe’de karşılığı yoktur. Hititlerde hayatın her alanında olduğu gibi tıp ve hastalık kavramları da din ile ilişkilendirilmiştir. Hititçe’de “hastalanmak ve hasta olmak” anlamına gelen “ıştark” kelimesinin de tanrı ve doğaüstü varlıklar ile bağlantılı olduğu düşünülmektedir (Ünal, 1980: 476-478). Hititlerde var olan birçok hastalığın nedeni bilinmemekle birlikte Hitit toplumunda ortaya çıkan hastalıklar doğaüstü kavramlarla anlamlandırılmaya çalışılmıştır. Tanrılara gereken önemin gösterilmediği durumlarda insanların hastalık ile cezalandırıldığına veya bazı şeytani güçlerin

insanlara hastalık getirdiğine inanılmıştır. Hititlerin hastalıkların tanrılardan geldiğine inanmaları, belgelerde adı geçen kırka yakın hastalığın tedavisinde ilaçların yanı sıra büyüü de kullanmalarında etken olmuştur. Hititler, uyguladıkları çoğu tedavi ve ilaç yapma yöntemini Mezopotamya'dan almış olsalar da kendileri de ilaç yapımında oldukça ilerlemişlerdir (Dinçol, 1985: 6-8). Günlük hayatta ve savaşlarda ortaya çıkan hastalık ve yaralanma vakalarında, ameliyat veya alternatif tıp yöntemlerini kullanarak hastaları tedavi etmişlerdir. Tedaviye uygun olarak hazırlanan reçeteye, varsa hastalığın adını ya da belirtilerini, kullanılan ilaçların adlarını ve bu ilaçların nasıl hazırlandığını yazarak kayıt altına almışlardır (Serdaroğlu, 2002: 7-8).

Hititlerde hastalıklara karşı tedavi uygulayan hekimlerin varlığının bilinmesine karşın Hititçe'de hekimlik mesleğini doğrudan tanımlayan bir terim bulunmamaktadır. Hititçede hekim kelimesine karşılık gelebilecek Sümer kökenli ve vücuda direnç sağlayan kişi anlamına gelen LŪ-A.ZU (Asu) terimi kullanılmıştır. Hititler, hekimlerin büyüü kabul edilen kişiye GAL LŪMEŠ A.ZU; şef hekime LŪ A.ZU SAG; asistan hekime LŪ A.ZU TUR adını vermişlerdir. Hititlerde hekim olmak için neler yapılması veya hangi eğitimlerin alınması gerektiği konusundaki bilgilere kaynaklarda yer verilmemiştir. Hekimlerin serbest mi yoksa krala bağlı olarak mı çalıştıkları da bilinmemektedir. Doktorların sıradan kişilerin tedavisini yaptıklarına ilişkin bir bilgi mevcut değildir (Ünal, 1980: 480-481). Bu bilgiye dayanarak hekimlerin tedavi geçmişleri ile ilgili yeterli düzeyde kayıt bulunmadığı ve eldeki kayıtlar ile hekimlerin saray ve seçkin bir kesim için çalıştıklarını söylemek yanlış olmayacaktır. Hititlerde erkek hekimlerin yanı sıra bazı metinlerde MUNUSA.ZU (kadın hekim), MUNUSŠU.GI (kocakarı, büyüü kadın), MUNUSHašauwa (ebe), MUNUSKatra (tapınak görevlisi kadın) olarak adı geçen şifacı kadınların da olduğu bilinmektedir. Şifacı kadınların, şifacılık özelliklerini nasıl elde ettikleri veya bir eğitim alıp almadıkları konusu henüz aydınlatılmamış olsa da şifacı kadınların şifacılık özelliklerini, usta-çırak ya da el verme yöntemiyle elde ettikleri düşünülmektedir (Reyhan 2003:115; Taş, 2017: 50-51).

Hitit Devleti'ne Babil, Mısır, Arzava ve Kizzuvatna gibi yerlerden tedavi için hekim çağırılması, aynı tarihlerde hüküm süren diğer ülkelerin tıbbının Hitit tıbbından daha ileride olduğunu düşündürmektedir (Bayat, 2010: 78). Bu duruma örnek olarak Hitit Kralı III. Hattušili'nin, Mısır Kralı II. Ramses'e, kardeşi Matanezi'nin çocuk sahibi olamaması ile ilgili bir mektup yazması ve Mısır Kralı II. Ramses'ten kendisine bir hekim göndermesini istemesi gösterilebilir (Bryce, 2005: 284). Aynı zamanda hekim kelimesinin ve hekim isimlerinin Sümerce olması da Hitit tıbbının çağdaşlarına göre daha geride olduğunu düşündüren başka bir kanıt olabilir.

Salgın Hastalıkların Nedenleri

Hitit toplumunda hastalıkların nedenleri dini inanışlar ile bağlantılı olarak açıklanmaktadır. Hitit halkına göre tanrıların ihmal edilmesi, bedensel-ruhi kirlilik ve kara büyü, hastalıkların oluşmasına neden olmaktadır. Hititler'de tanrıların hastalık verdiği dair en önemli kanıtlardan birisi de Tanrıça İshara'nın adı ile anılan bir hastalığın olmasıdır (Reyhan & Cengiz, 2016: 108). Ayrıca İsharanın oğulları, Nergal, Lelwani ve Jarri de hastalık ve veba veren tanrılar olarak bilinmektedir (Ceren, 2008: 66). Hititlerin bu tanrıların dışında Šulinkatte olarak andıkları bir salgın hastalıklar tanrısı da bulunmaktadır (Ay, 2012: 42). Kötülük yaptığında kişinin tanrı tarafından

bir müsibet ile cezalandırılması inancı, Hititlerden günümüze kadar ulaşmış olan tanrıların kızdırılması sonucu hastalık verilmesi inancı ile paralellik göstermektedir.

Hititlerin, tanrıların hastalıkların nedenini ve insanlardan isteklerini rüyalar aracılığı ile ilettiklerine inanmaları, rüyaları önemli hale getirmiştir. Günümüzde istihare olarak bilinen ve Hittilerde “šuppi šešk” olarak adlandırılan bu uygulamaya, II. Murşili'nin ülkede yaşanan veba salgınının nedenini bulmak amacıyla başvurduğu ve toplumda müşterek olarak “šuppi šešk” yaptırıldığı kayıtlardan bilinmektedir (Şahinbaş Erginöz, 2006: 71). Hitit toplumunda salgın hastalıkları önlemek için uygulanan yöntemlerden birisi de hastalığın ortaya çıktığı bölgeden uzaklaşarak başka bölgelere yerleşmesilmesidir. Bu kanaat neticesinde terk edilen bölgelerde ise kıtlık veya su sıkıntısı gibi sosyal düzeni bozan olaylar meydana gelmiştir. Yaşanan bu duruma, Aşušuha kentinde meydana gelen veba salgınından bahseden bir mektup örnek olarak gösterilebilir (KBo XVIII 10 2-16) (Burde, 1974: 6-7):

“Ve Aşušuha kentinde ölüm hüküm sürmektedir. (Prenses) Apatda (Bu durumda), şimdi nerede ikamet etmektedir? O, ölümün hüküm sürdüğü yerlerden ve oralara komşu bölgelerden (uzak tutulsun!) Onu ev (in) den dışarı çıkarınsınlar ve (hastalığın olmadığı) bir başka bölgeye taşınsınlar!”

Metinden anlaşılacağı üzere; Hititlerin salgın hastalıktan korunmak için hastalığın olmadığı başka bölgelere gitmeleri, toplumda tıbbi bir nedene dayanmayan deneyim temelli bir karantina bilincinin olduğunu da göstermektedir. Hastalıkların yayılmasının önemli faktörlerinden biri de savaşlarda getirilen esirlerin ülkelerinde olan bulaşıcı hastalıkları geldikleri ülkelerde yaymalarıdır. Bunun yanı sıra askeri ortamlarda insanların kalabalık bir şekilde yaşamaları da salgın hastalıkların yayılmasına neden olmuştur. Nitekim Hititlere ait bir fal metninde tifoya benzeyen bir salgın hastalığın çıkmaması için fal ile askerlerin onarlık mı yoksa yirmişerlik gruplar halinde mi koşullara yerleştirilmeleri gerektiğinin sorulduğundan bahsedilmektedir (Ünal, 1980: 485). Bu durum bize o dönemde salgın hastalıkların yayılmasını önlemek için tecrübe edinilmiş birtakım önlemlerin alındığını göstermektedir.

Hitit toplumunda temizlik anlayışının yeterince yerleşmemiş olması, salgın hastalıkların ortaya çıkmasının ve yayılmasının en önemli nedenlerinden birisidir. Fakat toplumda temizlik bilhassa toplumun üst kademesinde yer alan insanların özellikle ihtimam gösterdikleri bir konu olmuştur. Sarayda kralın suyunda saç bulunmamasına, mutfak görevlilerinin saç ve tırnak bakımlarının olmasına ve yemek pişirilen yerlerin temizliğine özen gösterilmesi, sarayda temizlik konusunun önemsendiğini göstermektedir (Dinçol, 1985: 7). Bununla birlikte toplumun diğer kesiminde hijyen ve tıbbi uygulamaların az olmasının halk arasında hastalıkların yayılmasını tetiklediği düşünülmektedir.

Hastalıkların Tedavisi

Hititlerde hastalıkların tedavi yöntemleri, dinsel, büyüsel ve ilaçla tedavi olmak üzere üçe ayrılmaktadır. Dinsel tedavi, hastalığı veren tanrılara yalvarma, dua etme, ritüel düzenleme ve kurban sunma şeklinde; büyüsel tedavi ise insan ruhunu rahatlatan çeşitli büyü metodları ile yapılmaktadır (Şahinbaş Erginöz, 1995: 204). Hititlerde hastalığın tedavisinde büyü ve fal çok önemli bir yer tutmaktadır. Öyle ki hastalanan kişinin tedavisini

yapacak doktorun belirlenmesi bile fal ile yapılmıştır. Hititlerde büyü ve fal inancının yanı sıra hastalıkları tedavi etmede uygulanan bazı ritüeller de bulunmaktadır. Bu ritüellerin bazıları hastanın hastalıklı organının köpeklerle yalıtılması ya da köpek dışkısının bazı bitkiler ile karıştırılarak macun hale getirilmesi ve hastaya uygulanması şeklinde yapılmaktadır. Uygulanan bir diğer tedavi yöntemi ise aktarma yöntemidir. Aktarma yönteminde kişinin hasta olan organı aktarma yapılacak olan hayvandaki aynı organa transfer edilerek yapılmıştır (Atakum vd., 2006: 45-46). Hastalıkları tedavi etmede kullanılan bir diğer yöntem ise yerine geçme adı verilen uygulamadır. Yerine geçme uygulaması, kişinin maruz kaldığı kötülüğün başka bir insana veya varlığa yüklenerek kötülüğün uzaklaştırılmasıdır. II. Murşili'nin dil felcinden kurtulması için bütün eşyalarını bir sığır ile Kummani şehrine göndermesi ve orada bu eşyaların Fırtına tanrısı için yakılması ve II. Murşili'nin tedavisi olmayan bir hastalığa yakalanan karısı Gaşşulawii'a'nın hastalığının çaresi olarak güzel bir kadını Tanrı Lelwani'ye kurban etmesi yerine geçme yöntemine gösterilebilecek ilgi çekici örneklerdir (Reyhan, 2003: 129). Hititlerin kullandığı tedavi yöntemlerinden biri de hastanın vücudunun çizilmesi, dağlanması, kesilmesi, vücuduna değnekle vurulması ya da sebze ve meyvelerin ezilerek yaralı ya da ağrıyan bölgeye uygulanması ile gerçekleştirilen parpilama yöntemidir (Taş, 2017: 54).

Hititlerin hastalıkları iyileştirmek için başvurdukları diğer dini yöntemler ise şunlardır (Murat & Katircioğlu, 2008'den aktaran Reyhan & Cengiz, 2016: 109-110):

- 1) Rahiplerin hastanın haberi olmadan partuni kuşlarını bir anda ağaca salivermesi.
- 2) Hasta kişiye sonu mutlu biten masal ya da efsane anlatılarak hastayı iyi hissettirmek.
- 3) Hasta olan uzvun üzerine hayvanların parçalanmış organlarını yerleştirmek.
- 4) Bazı büyüsel sözlerle hastalığı ortadan kaldırmaya çalışmak.
- 5) Ak büyü yaparak tedavi.

Hititler kullanmış oldukları tedavi yöntemlerinin yanı sıra hastalıklardan korunmak ve hastalıkların yayılmaması için birçok önlem almışlardır. Bu önlemlerden biri olan hastanın dokunduğu nesnelere hastalığın bulaştığı ve bu nesnelere yakılması gerektiği dikkat çekicidir. Örneğin krala bir hastalık bulaştığında kralın o zamana kadar kullanmış olduğu yeme içme ve yıkanma kaplarını tekrar kullanması yasaklanmıştır. Bu yasağın nedeni rahatsızlık sırasında kirlenen nesnelere uzak kalmak ve yeniden arınmak düşüncesidir. Hititler, hastalıkların nasıl bulaştığı konusunda bilgisiz olmalarına rağmen bazı dini nedenlerden dolayı yakılan ya da uzak tutulan nesnelere hastalıkların toplumda yayılmasını önlemiştir (Bryce, 2002: 186). Anlaşıldığı kadarıyla Hititlerin bilinçsiz olarak uyguladıkları birçok yöntem, toplumda hastalıkların yayılmasının önlenmesinde etkili olmuştur.

Beslenmenin hastalık üzerindeki etkisi de Hititler tarafından gözlemlenmiştir. Nitekim Hititli yüksek bir memurun kraliçe ile yapmış olduğu mektuplaşmalarda, hastalanmış olan kraliçeye hastalık nedeni olarak yetersiz beslenmiş olabileceği uyarısını yapması, Hititlerin beslenme ve hastalık ilişkisi hakkında bilgi sahibi olduklarını göstermektedir (Ünal, 2005: 74). Bu bilgiden anlaşılacağı üzere Hititler, hastalık sürecini ve tekrar eden vakalardaki ortak belirtileri gözlemleyerek bazı hastalıkların nedenleri ve tedavileri konusunda ilerleme sağlayabilmişlerdir.

Veba Salgını

Hititlerde ilk kez I. Şuppilulima zamanında ortaya çıktığı bilinen ve arşivlerde UŞ-kan, UŞ-an veya henkan¹ olarak geçen salgın ile ilgili en geniş bilgiye II. Murşili'nin Veba Duaları metninden ulaşmaktayız. Veba Dualarında salgının uzun sürdüğü ve krallıktan I. Şuppilulima, II. Arnuvanda ve Kargamış kralı Sarri Kuşuh'un veba nedeniyle öldükleri belirtilmektedir (Dinçol, 1985: 10). I. Şuppilulima ve sonrasında kısa bir süre tahtta kalan oğlu II. Arnuvanda'nın vebadan ölümü ile birlikte taht sırası II. Murşili'ye geçmiştir. II. Arnuvanda'nın hastalandığını duyan düşman devletler bu durumu fırsat bilerek ülke içinde kargaşa çıkmasını sağlamış ve ülkedeki ayaklanmaları bastırmakta yetersiz kalan Hitit Devleti'nde isyanlar artmıştır (Bryce, 2005: 190). II. Murşili, saltanatının ilk yıllarında genç olmasını fırsat bilerek saldıran düşman ülkelerin tehditleri ile mücadele etmiştir. Dış tehditlerin yanı sıra sarayda yaşayan üvey annesi ile anlaşmazlığı ve karısını kaybetmesi de II. Murşili'yi sarsmıştır. Tüm bunların yanında krallığı süresince devam eden salgın II. Murşili'yi bir hayli uğraştırmıştır (Kaynar, 2014: 28).

II. Murşili Veba Dualarında salgının başlangıç tarihlemesini şöyle yapmıştır (Gavaz, 2011: 102):

"[ve sonbaharda nuntarriyaşhaş bayramını] yaptım. [Ve Hatti şehri (ülkesi) içinde veba (salgını) vardı. ve pek çok insan öldü. (O zaman ben) veba[dan kaçtım ve] (ben) (kr)al Harziuana kentine [gittim. Bu nedenle düşman ülkelere] (gitmedim)"]".

Veba hastalığı, II. Murşili'nin 16. hüküm yılının sonbahar ayına denk gelmektedir. Kral, hastalık nedeni ile sefere çıkmamış ve hastalıktan uzaklaşmak için Harziuana kentine gitmiştir. II. Murşili, ülkede baş gösteren salgının nedenini araştırdığında ise salgına neden olarak gösterdiği bir olayı şöyle anlatmaktadır (Brandau & Schickert, 2011: 201-205):

"(Siz) tanrılar, efendilerim Hatti ülkesinde salgın oldu. Hatti ülkesi salgın yüzünden baskı altında tutuldu. O çok sıkıştırıldı. Yirmi yıldan beri Hatti ülkesi çok (sayıda kayıplar) ölümüne sürüklendiğinden, aklıma Tuthaliya'nın oğlu genç Tuthaliya konusu geldi. Tanrıdan fal yoluyla gerçeği öğrenmeye çalıştım. Tanrı tarafından (falda) genç Tuthaliya konusu saptandı. Genç Tuthaliya Hatti ülkesinin efendisi iken o'na, Hattuşa'nın prensleri, komutanları, binbaşlıları, subayları, (önde gelenleri), askerlerinin ve araba savaşçılarının hepsi onun üstüne yemin etmişlerdi. Babam da onun üstüne yemin (etti)"]".

II. Murşili, bu metinde veba salgının nedeni olarak genç Tuthaliya'nın tahtını gasp ederek onu öldüren babası I. Şuppilulima'yı işaret etmektedir. Veba Dualarında Hatti ülkesine büyük zarar veren salgına neden olarak ise şu ihtimalleri de sıralamaktadır:

- 1- Tanrıların ihmalı,
- 2- Mala (Fırat) Nehri'ne sunulan kurbanların ihmalı,
- 3- Babası I. Şuppilulima'nın Mısır'dan getirdiği esirlerin vebayı taşımaları ve Hatti ülkesine yaymalarıdır.

¹ Hititçede "aggatar" ve "henkan" sözcükleri ölüm anlamına gelmektedir. Fakat henkan sözcüğü ölüm cezası, salgın hastalık ve veba anlamlarında da kullanılır. Henkan kötü fena anlamına gelen -idalu- nitelemesi ile birlikte kullanılmaktadır.

II. Murşili'nin salgının nedenine yönelik öne sürdüğü bu nedenler arasında en güçlüsü hastalığın Mısırlı esirler ile geldiği ihtimalidir. Mısır'da Nil Nehri'nin büyük taşkınları sonucunda tarım ürünlerinin zarar görmesi, ülkede kıtlığın baş göstermesine ve alt tabakaya mensup halkın yetersiz ve temiz olmayan gıdalar ile beslenmesine neden olmuştur. Bu durum, halk arasında veba gibi salgın hastalıkların yayılmasına yol açmıştır (Bakır, 2017: 42). Memphis'te bulunan papirüslerde veba anlamında kullanıldığı düşünülen "Aat" kelimesi sıklıkla tekrar etmektedir. Metinde veba olarak adlandırılan bu hastalığın her yıl yaşandığı ve tılsımlar ile geçirildiğinden bahsedilmektedir. Ayrıca her yıl Nil'de yaşanan su taşkınlardan bir sonraki ayda hastalığın şiddetlendiği de belirtilmektedir (Palmer, 1883: 243-244). Veba bakterisi (*Yersinia pestis*) taşıyabilen pireler arasında insan piresi olan *Pulex irritans* ve kedi piresi olan *Ctenocephalides felis* de yer aldığı bilinmektedir. Bu noktada Mısırlıların kedilerine düşkün olması ve hatta tapmaları dikkat çekici bir noktadır. Mısır'ın Amarna kentinde yapılan kazılarda kedi piresi ve ilk Antik insan piresine rastlanılmıştır. Nil Deltası'ndaki Tell Eldab kazı alanında ise M.Ö. 1700'den M.Ö. 1600'e tarihlenen kara fare ve Nil faresi kalıntılarının bulunması da şaşırtıcıdır (Norrie, 2016: 32). Bu buluntular ışığında Eski Mısır'da vebaya neden olabilecek pek çok unsurun var olduğu söylenebilir. Özellikle her yıl yaşanan Nil taşkınlarının nehir kenarlarında yaşayan fareleri yerleşim yerlerine ve tarım alanlarına sürüklediğini düşünecek olursak farelerin hastalığı, pireler vasıtasıyla insanlar arasında yaydığı fikri yanlış olmayacaktır. Nitekim Ebers Papirüs'ünde Mısır'da yaşanan bir salgın hastalığın tanımlanmasında vücutta bulunan siyah lekeler, kanlı irin ve bubonların varlığına ilişkin semptomların varlığı da hıyarıklı vebaya işaret etmektedir (Panagiotakopulu, 2004: 273).

Veba hastalığının Mısır'dan Hatti'ye nasıl geldiği konusuna dönecek olursak II. Murşili'nin Veba Duası'nda konu ile ilgili şu ifadeler yer almaktadır (Gencer, 2015: 25):

"Babam, Mısır toprakları içinde bulunan Amka ülkesine yaya ve arabalı, savaşçıları göndererek hücum etti. O, tekrar asker gönderdi ve onlar tekrar hücum ettiler. Mısır halkı dehşete düşerek oğullarından birinin Mısır'a kral olmasını istediler. Fakat babam oğullarından birini onlara verince; onu Mısır'a götürürken yolda öldürdüler. Babam çok öfkeleni ve Mısır'a karşı savaşmaya gitti ve Mısır'a hücum etti. Mısır Ülkesinin yaya ve arabalı askerlerini vurdu. Fakat tutsaklar Hatti ülkesine getirilince, aralarında veba başgösterdi. Ve onlar ölmeye başladı. Bu tutsaklar vebayı Hatti ülkesine taşıdılar. O günden beri Hatti Ülkesinde insanlar Veba yüzünden ölmekte".

II. Murşili, veba salgınının nedenini araştırdığında karşısına çıkan tablette, Kuruştamma kenti halkının, Hatti'nin Fırtına tanrısı tarafından Mısır'a getirildiğini ve burada bağlılık yemini ettiklerini fakat sonrasında Hatti halkının Mısır'a saldırarak bu yemini bozduklarını ve bu olayın neticesinde savaş esirlerinden ülkeye veba bulaştığını görmüştür. II. Murşili'ye göre yemin bozulduğu için bu yaşananlar bir ceza idi. Ünal'a göre (1980: 479) bu esirlerin hastalıklı olarak geldikleri düşüncesi ise kesin değildir. Ona göre; Hatti ülkesinde ortaya çıkan salgının nedeni kötü bakım ve sıkışık konaklama şartlarıdır. Ünal'ın bu düşüncesi akla yatkın görünmekle birlikte hastalık bulgularının özellikle esirlerde görünmesini açıklayamamaktadır. Hastalığın Hitit toplumunda temizlik sorunundan ortaya çıktığı varsayımdan hareket ettiğimizde ise karşımıza Hititçe bir metinde şu ifadeler çıkmaktadır (Ünal, 1992: 198):

“Dağa gidip oradaki büyük çukura abdest yapmasınlar. Dışkılarını da Hattuşa kenti içine atmasınlar. Şimdi büyük abdest konusunda çok dikkatli olunuz. Sahibi bulunduğunuz üzüm bağları ve meyve bahçelerine tuvaletinizi yapabilirsiniz. Tüm dışkılarını bahçelere taşıyınlar”.

Bu ifade göstermektedir ki Hititler bahçelerini tuvalet için de kullanmaktadır. Nitekim Hititlerde halka açık alanlarda veya evlerde tuvalet olduğunu gösteren yeterli arkeolojik kalıntılara da rastlanmamıştır (Erginöz, 2022: 40). Hititçe bir büyü metninde (CTH 446.B KBo 10.45133) geçen *“Sel kentten nasıl idrarı ve toprağı/çamuru temizlerse”* ifadesi Hititlerde sel baskınlarının yaşandığının ve bu baskınlar ile şehrin temizlendiğini göstermektedir (Arıkan, 2003:50). Bu durum şehirlerde ve kırsalda hijyen sorunu olduğunu da kanıtlar niteliktedir. Fakat yaşanan salgını toplumdaki temizlik sorunu ile ilişkilendirmek bu noktada yanlış olacaktır. Çünkü Hititler ülkelerine getirdikleri Mısırlı savaş esirlerinden belirgin semptomlar gösterenleri ülkelerine geri göndermişlerdir (Bryce, 2002: 206). Esirlerin Hitit ülkesine girdikten sonra salgının başlaması ve durumun hemen anlaşılması, savaş öncesinde böyle bir hastalığın ülkede bulunmadığını açıkça göstermektedir. Fakat salgın ülkeye geldikten sonra hijyen şartlarına uymamak hastalığın yayılması ve ölümlerin artmasına neden olduğu düşünülmektedir. Salgının Mısırdan gelmiş olması da iki ülkede yaşanan hastalık türünün aynı olduğunu göstermektedir. Öyleyse kanatımızca Mısırdaki veba salgını aynı şekilde Hitit ülkesinde de yaşanmıştır.

Hastalığın Hitit toplumundaki gelişimi ve semptomlarına baktığımızda ise II. Murşili yaşanan ölümlerle ilgili şu bilgileri vermektedir (Arıkan, 1994: 114):

“Hatti ülkesinde ölüm hüküm sürüyor. Hatti ülkesi ve[ba(salgınından) dolayı çok acıya maruz kaldı.] Hatti ülkesi veba (salgını) nedeniyle çok za[rar gördü. Eğer Hattili bir adam bir çocuk yaparsa, eğer ona veba (salgını) [o da] yetişkin olamaz, ihti [yaralayamaz. Bir kimse kalırsa o ve[ba (salgını) eski durum[unda (olamaz) ihtiyarladığı zaman [Fakat o ısınamaz]”.

Bu ifadelerde hastalığın çocuk, genç ve yaşlı ayırt etmeksizin öldürücü olduğu vurgulanmaktadır. II. Murşili'nin duası, yaşanan salgının çiçek hastalığı ile ilgili olup olmayacağı noktasında da bir fikir vermektedir. “Variola” virüsünün neden olduğu bulaşıcı bir hastalık olan çiçek, çoğunlukla çocuk ve yaşlılar üzerinde öldürücü bir etkiye sahiptir. Bu hastalık, çiçek çıkaranların ağız ve boğaz salgıları veya kullandıkları günlük eşyalarla bulaşmaktadır (Karakılıç, 2021: 3). Dolayısıyla II. Murşili'nin duasında geçen ifadelerden anlaşılacağı gibi salgın, toplumun tüm kesimini etkilediği için çiçek hastalığı olma ihtimali zayıf gözükmemektedir. Ayrıca kraliyet ailesinden iki salgın vakasının bulunması da (I. Şuppiliuma ve Arnuvanda) hastalığın bulaş araçları (günlük eşyalar ve salgı) konusunda pek mümkün görünmemektedir. Aynı şekilde tifo ve kolera gibi kötü bakım ve hijyen kaynaklı hastalıkların ve tularemi gibi zoonetik bir hastalığın sarayda olma ihtimali zayıf olduğundan salgının bu hastalıklardan kaynaklanması da olası görünmemektedir.

Salgının toplumun geneli için etkisini de yine Veba Dualarından öğrenmekteyiz. Veba Dualarında geçen *“tanrılara kurban sunacak insan kalmayacağı”* ifadesi, hastalığın ne kadar büyük bir felakete neden olduğunu anlamamıza yardımcı olmaktadır (Dinçol, 1985: 10). Hitit toplumunun vebadan ne derecede etkilendiğini II. Murşili'nin Duası'nda açıkça görmekteyiz. II. Murşili Veba Dualarında Tanrılara şöyle seslenmektedir (Norrie, 2016: 54):

“Ey Tanrılar, bu yaptığınız nedir? Hatti'ye bir vebanın girmesine izin verdiniz ve Hatti'nin tamamı ölüyor. Artık kimse size adak ekmeği ve adak sunusu hazırlamıyor. Tanrıların nadas tarlalarında çalışan çiftçiler öldüler, bu yüzden tanrıların tarlalarında ne çalışıyorlar ne de biçiyorlar. Eskiden tanrılara adak ekmeği yapan öğütücü kadınlar öldüler, bu yüzden artık tanrıya adak ekmeği [yapmıyorlar].

II. Murşili, duasının devamında vebadan "kötü humma" olarak söz etmektedir. Hastalık dolayısıyla toplu ölümlerin yaşanması ve tarlalara bakacak kimsenin olmaması ülkede kıtlığın başlamasına sebebiyet vermiştir. Veba Dualarında II. Murşili, "*Fakat kötü hummayı, vebayı, kıtlığı ve çekirgeleri Hatti'den [kovun]*" diye seslenmiştir. Duada bahsedildiği gibi veba salgını Hatti ülkesinde öylesine şiddetli bir hal almıştır ki Tanrılara yakaran II. Murşili, ölümlerin fazla olması nedeniyle ülkede tarımın ve sosyal yaşamın bozulmasından yakınmış ve tanrılara adakta bulunacak insanın kalmayacağından endişe etmiştir. Elbette kral sadece kendisinin ve ailesinin sağlığı ve başarısı için değil daha çok ülkesi ve halkı için dua etmiştir. II. Murşili'nin ilahi merhamet konusundaki nihai argümanı, kendi sağlığı ve güvenliğinden çok Hatti halkının vebada helak olmaması üzerinedir (Singer, 2002: 7).

Veba hastalığı, ülkede toplu ölümlere neden olduğundan hastalık için geniş çaplı bir büyüsel işlem yapılması ihtiyacı duyulmuştur. Yapılan büyüsel ritüellerde "*falanca şöyle der: eğer ülkede veya ordugâhta veba çıkar; insanlar ve atlar toplu halde ölmeye başlarsa şu ritüeli yaparım*" ifadesi yer almaktadır (Bayat, 2010: 77). Veba salgını için yapılan ritüellerden birisi de Aşhella ritüelidir. Ritüelin uygulaması şöyle yapılmaktadır (Collins, 2007: 186-187):

“Gün geceye döndüğünde her bir komutan bir koç hazırlar. Koçların renklerinin beyaz ya da siyah olmaları önemli değildir. Beyaz, kırmızı, sarı/yeşil yün ipliğini iç içe bükürüm ve onları bir örgü haline getirir. Bir boncuk kolyeyi ve kurşunlu bir demir halka birleştirilir. Koçların boyunlarına ve boynuzlarına bağlanır. Ve geceyin onları çadırların önüne bağlarlar. Ve tanrılara şöyle söylerler “Hangi tanrı yüz çevirirse, hangi tanrı bu salgına neden olduysa, bak, bu koçları senin için bağladım. Bunlarla tatmin ol”. Ertesi gün ise onları çayıra sürerim. Her bir koçla beraber bir testi şarap, 1 tane somun, 1 pişmiş toprak kadeh götürülüyor. Kralın çadırının önüne de süslenmiş bir kadın oturtulur. 1 fıçı bira ve 3 kaba somunu kadının yanına koyar. Sonra da ordu komutanları ellerini koçların üzerine koyar ve şöyle derler; “Hangi tanrı bu salgına neden oldu ise, şimdi bak, koçlar duruyorlar, onlar karaciğerleri, yürekleri ve uzuvları ile çok besilidirler. Ona insan etinden nefret gelsin. Artık bu koçlarla tatmin olsun” Ve ordu komutanları koçlara, krala ve kadına eğiliyorlar. Sonra koçları, kadını, ekmek ve birayı ordunun içinde çıkararak onları kırsala düşman ülkesine bırakırlar. Ve şöyle derler “Bak ordunun insanları, koyunları, atları, katırları ve eşekleri içinde kötü olan ne varsa, şimdi bak, onları ordugâhtan bu koçlar ve bu kadın götürdüler. Onları kim bulursa, bu kötü salgını da o ülke alsın”.

Hitit kralları, ilkel tanrı kavramının ötesine geçerek bireyin günahı için tüm topluluğun cezalandırıldığına inanmışlardır. Veba Dualarında bu durum, II. Murşili'nin salgını, I. Şuppiluliuma'nın günahlarına atfettiği ve bu günahların kendisine ve gelecek nesle aktarıldığı şeklinde yer almaktadır (Burney, 2004: 282). Veba salgını için yapılan bir ritüelde (Pulissa Ritüeli (CTH 407), kral ve kraliçeyi temsilen savaş esirlerinden bir erkek ve bir kadın seçilir, onlara saray elbiseleri giydirilir ve kralın huzuruna getirilirdi. Kral, "*eğer düşmanın bir tanrısı veba musibetini üstümüze saldıysa, işte bedel olarak giydirilip kuşatılmış bir adam/bir kadın onunla yetin, o vebayı düşmana geri götürecektir*" diyerek kral ve kraliçeleri temsil eden esirleri önlerinde süslenmiş bir öküz ve koyun ile düşman ülkesine gönderirdi. Bu ritüelden anlaşılacağı üzere vebanın sorumlusu kral ve kraliçe olduğu

düşünüldüğünden düşman ülkenin tanrıları yalnızca onları temsil eden kişileri kabul etmektedir (Kuhrt, 2013: 361).

II. Murşili'nin tüm yakarışlarına ve yapılan uygulamalara rağmen Hatti ülkesinden veba ayrılmamış olacak ki tanrılara şöyle söylemiştir (Arıkan, 1994: 108):

“[Eğ]e[r tazminat (ödemek gerekli) ise, bu veba (salgın) dan dolayı eskiden (verilmiş olan) birçok [hediyeler ile] Mısır ülkesinden getirilmiş olan askeri ve sivil tutsaklarla, (kısaca) Hattuşa'nın bu vebadan dolayı vermiş olduğu tazminat ile o zaten yirmi tazmin etti. Beyim Hatti şehrinin fırtına tanrısının [ve] beylerin, (diğer) tanrıların ruhu (hala) yatışmıyor veya [ba]na herhangi bir ilava tazminat yüklemek istiyorsanız, onu bana rüya(m)da söyleyin ve ben onu size vereceğim”.

II. Murşili vebanın ülkesini terk etmesi için tanrılara verdiği tazminatın yeterli gelmemesi halinde onlara ek tazminat ödeyeceğini taahhüt etmektedir. Ne var ki II. Murşili tanrılara bu yakarışında onların ruhunu ne yapsa yatıştırılamayacağını ümitsizliğini taşımaktadır.

SONUÇ

Veba hastalığı, tarihteki eski medeniyetlerin birçoğunda vuku bulmuş bir hastalık olması nedeniyle araştırmamıza konu olmuştur. Hitit Devleti'nde de tüm şiddeti ile görülen salgınının, günümüzde bilinen veba hastalığı ile aynı hastalık olup olmadığı bilinmemesine rağmen toplumda ciddi etkilere neden olduğu tarihi vesikalardan görülmektedir. Özellikle II. Murşili'nin hastalık ile aynı isimde olan Veba Dualarında bu salgın ile ilgili ayrıntılı bilgilere yer verilmiştir. II. Murşili, krallığının yirmi yılında var olan bu hastalık ile ilgili tanrılardan yardım isteyerek hastalığın ortadan kalkması için fallar aracılığıyla tanrılara sorular sormuştur. Tanrılardan aldığı cevaplardan yola çıkarak onları memnun etmek ve hastalığı sona erdirmek için birçok ritüel ve duaya başvurmuştur. Kaynaklardan anlaşıldığı kadarı ile hastalığa bitkisel ya da ilaç ile yapılan bir tedavi yapılmadığı yalnızca hastalıktan kurtulmak için salgının bulunduğu bölgelerden kaçma yoluna gidildiği düşünülmektedir. Hastalığı önlemekte çaresiz kalan II. Murşili, saltanatı süresince diğer devletlerin saldırısı ve halkının toplu ölümleri karşısında tanrılara sığınma yoluna gitmiştir.

Salgın hastalıkların ortaya çıktığı toplumlarda yaşanan tek felaket toplu ölümler değildir. Salgınlar, toplumu aynı zamanda ekonomik ve sosyal olarak da etkilemektedir. Nitekim Hitit toplumunda “Tanrılara içki sunacak insan kalmayacağı” endişesi de salgının toplumdaki birçok meslek grubunu etkilediğini ve toplumsal yapıyı değişime uğrattığını kanıtlamaktadır. Tarihteki toplumları incelemek yalnızca siyasi veya kraliyet ailelerinin tarihinden ibaret değildir. Toplumlara etkileyen olayların tarihleri de en az savaşlar ve anlaşmalar kadar önemlidir. Zira toplumların yaşadıkları döneme iz bırakan olaylar, devletlerin tarihini anlama noktasında aydınlatıcı bir görev yüklenmektedir. Veba salgını da Hitit İmparatorluğu gibi büyük bir devlette tarihin akışını değiştirecek kadar önemli bir etkiye sahip olmuştur.

Hitit Devleti'nde ortaya çıkan salgın ile ilgili hâlâ karanlıkta kalan noktalar bulunmaktadır. Tarihi kayıtlardan, Hititlerde veba hastalığının nasıl sona erdiği ve herhangi tıbbi bir uygulama yapılıp yapılmadığı hakkında yeterince bilgi sahibi olamıyoruz. Fakat çalışmamızda Mısır'da yaşanan hastalığın seyri ve belirtileri ortaya

konularak aynı hastalığın savaştan sonra Hitit ülkesine gelmesi ve ölüm oranının çok yüksek olması nedeniyle hastalığın veba olduğu düşüncesi ağır basmaktadır. Çalışmada aynı zamanda tarihte yaşanan diğer ölümcül hastalıklara da yer verilerek bu hastalıkların Hititlerde yaşanan salgına neden olup olmayacağı tartışılmıştır. Salgın hastalığın belirtileri ve ölüm oranları değerlendirildiğinde yaşanan hastalığın veba olduğu kanısına varılmıştır. Fakat salgına ilişkin daha fazla arkeolojik kanıt bulunması ve farklı bilim dallarından yardım alınarak hastalığın ne olduğu ve eğer bu salgın hastalık veba ise hangi tür veba olduğunun kesin olarak anlaşılması gerekmektedir. Arkeolojik kazılardan çıkarılacak iskeletlerin paleoantropologlar tarafından incelenmesi ile belirlenecek olan hastalığın teşhisi, tıp bilimi ve tarih bilimine hem salgın hastalıkların tarihinin ve gelişiminin hem de geçmişteki toplumların durumunun daha iyi değerlendirilmesi noktasında yardımcı olacaktır.

Etik Metni

“Bu makalede dergi yazım kurallarına, yayın ilkelerine, araştırma ve yayın etiği kurallarına, dergi etik kurallarına uyulmuştur. Makale ile ilgili doğabilecek her türlü ihlallerde sorumluluk yazarlara aittir.” Çalışma için etik kurul kararı gerektirmeyen bir çalışmadır.

Yazar(lar)ın Katkı Oranı Beyanı: Bu çalışmada birinci yazarın katkı oranı %50, ikinci yazarın katkı oranı %50'dir.

KAYNAKÇA

- Anonim. (2017). *Gılgamış Destanı*. (Çev. Sait Maden). Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Arıkan, Y. (1994). *Mursili'nin veba duaları (CTH 378)* [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. Ankara Üniversitesi.
- Arıkan, Y. (2003). Hitit çivi yazılı kaynaklarında. *Archivum Anatolicum-Anadolu Arşivleri*, 6(2), 1-26. https://doi.org/10.1501/Archv_0000000102
- Armstrong, K. (2018). *Tanrı'nın tarihi: İbrahim'den günümüze 4000 yıllık tanrı anlayışı*. Pegasus Yayınları.
- Atakuman, Ç., Erdemir, T., Erdem, D. & Koç, İ. (2006). *Hititler*. ODTÜ Yayıncılık.
- Bakır, A. (2017). Eskiçağda tababet kültürü ve çalışmaları. *Cappadocia Journal of History and Social Sciences*, 8, 21-45. <http://dx.doi.org/10.18299/cahij.117>
- Bayat, A. H. (2010). *Tıp tarihi*. Merkezefendi Geleneksel Tıp Derneği Yayınları.
- Brandau, B. & Schickert, H. (2011). *Hititler: bilinmeyen bir dünya imparatorluğu*. Arkadaş Yayınevi.
- Bryce, T. (2002). *Life and Society in the Hittite world*. Oxford University Press.
- Bryce, T. (2005). *The kingdom of the Hittites*. Oxford University Press.
- Burney, C. (2004). *Historical dictionary of the Hittites*. The Scarecrow Press.
- Collins, B. J. (2012). *The Hittites and their world*. Society of Biblical Literature.
- Çeçen, S. & Kahya, Ö. (2021). Akadca belgelerde salgın. İçinde Özlem S. G., ve Gülgüney M. S. (Ed.), *Eskiçağda salgın ve hastalıklar* (s.51-78). Ege Yayınları.
- Çeçen, S. (1991). Koloni Devri Anadolu'sunda, tarihi ve sosyal olayların Asurlu tüccarlar tarafından tarihleme olarak kullanılışı. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 35(1), 49-59.

- Çeçen, S. (1995). Mütünü in den Kultepe-Texten. *Archivum Anatolicum-Anadolu Arşivleri*, 1(1), 43-72.
https://doi.org/10.1501/Archv_0000000021
- Çeçen, S. (2020). Çivi yazılı belgelerde Anadolu'da salgın hastalık. *Kafdağı*, 5(1), 13-17.
- Dinçol, A. M. (1985). Ashella rituali (CTH 394) ve Hititlerde salgın hastalıklara karşı yapılan majik işlemlere toplu bir bakış. *Bellekten*, XLIX(193), 6-7.
- Erginöz, G. Ş. (2022). Hitit dönemi Anadolu'sunda tıbbî faaliyetler. *Anadolu Tıbbi Dergisi*, 1(1), 1-11.
- Gencer, T. (2015). *Arkeolojik bulgular ışığında, Anadolu ve Mezopotamya coğrafyasında, semavi dinler öncesinde sağlık bağlamında adak olarak verilen kurban inancı* [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. İstanbul Üniversitesi.
- Hays, J. N. (2009). *The burdens of disease: epidemics and human response in western history*. Rutgers University Pres.
- Homeros. (1993). *İlyada*. (Çev. Azra, E., A. Kadir). Can Yayınları.
- Karakılıç, C. (2021). Osmanlı Devleti'nin çiçekle mücadelede kullandığı yöntemler (1908-1918). *CTAD: Journal of Modern Turkish History Studies*, 17(33), 1-34.
- Kaynar, F. (2014). *Hitit Kralı II. Murşili'nin dil felci metninin (CTH 486) filolojik ve sosyokültürel değerlendirilmesi* [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. İstanbul Üniversitesi.
- Kırca, A. D. (2016). Sözlü edebiyattan porselen eserlere: Apollon ve faresi (From narrative literature to porcelain artwork: Apollon and his mouse). *Art-Sanat Dergisi*, 0(6), 185-207.
- Kuhrt, A. (2013). *Eski Çağ'da Yakınoğu*. (Çev. Dilek Şendil). Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Nikiforuk, A. (2001). *Mahşerin dördüncü atlısı, salgın ve bulaşıcı hastalıklar tarihi*. İletişim Yayınları.
- Norrie, P. (2016). *A history of disease in ancient times: More lethal than war*. Springer Nature.
- Palmer, J. F. (1883). Pestilences: Their Influence on the Destiny of Nations, as Shown in the History of the Plague. *Transactions of the Royal Historical Society*, 1(3), 242-259.
- Panagiotakopulu, E. (2004). Pharaonic Egypt and the origins of plague. *Journal of Biogeography*, 31(2), 269-275.
<http://dx.doi.org/10.1046/j.0305-0270.2003.01009.x>
- Reyhan, E. (2003). Hitit büyü ritüellerinin uygulama şekilleri üzerine bir inceleme. *Archivum Anatolicum-Anadolu Arşivleri*, 6(2), 111-142. https://doi.org/10.1501/Archv_0000000107
- Reyhan, E. & Cengiz, T. B. (2016). Başkent Hattuşa'nın şifacı kadınları: Büyücüler. İçinde Osman, K. (Ed.), *Geçmişten günümüze şehir ve kadın I* (s. 105-113). Canik Belediyesi Kültür Yayınları.
- Serdaroğlu, Ü. (2002). *Eskiçağ'da tıp*. Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü Yayınları.
- Singer, I. 2002. *Hittite Prayers, writings from the ancient world*. Society of Biblical Literature.
- Ünal, A. (1980). Hitit tıbbının ana hatları. *Bellekten*, 44(175), 475-496.
- Ünal, A. (2005). *Hititler devrinde Anadolu III*. Arkeoloji ve Sanat Yayınları.